

**UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I
REHABILITACIJU**

**U SUSRET INKLUZIJI –
DILEME U TEORIJI I PRAKSI**

*Priredio
Dobrivoje Radovanović*

Beograd, 2008.

**EDICIJA:
radovi i monografije**

„U SUSRET INKLUZIJI – DILEME U TEORIJI I PRAKSI“

Izdavač
Univerzitet u Beogradu
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju –
Izdavački centar (CIDD)

Za izdavača
Prof. dr Dobrivoje Radovanović, dekan

Urednik edicije
Prof. dr Zorica Matejić-Đuričić

Uređivački odbor
*Prof. dr Dobrivoje Radovanović, Prof. dr Dragan Rapaić,
Prof. dr Nenad Glumbić, Prof. dr Sanja Đoković, Doc. dr Vesna Vučinić,
Prof. dr Mile Vuković, Prof. dr Svetlana Slavnić*

Recenzenti
*Prof. dr Stane Košir
Doc. dr sci. Senka Sardelić*

Štampa
„Planeta print“, Beograd

Tiraž
350

ISBN 978-86-80113-71-5

**Objavljivanje ove knjige pomoglo je
Ministarstvo nauke Republike Srbije**

*Odlukom Nastavno-naučnog veća br. 3/9 od 8.3.2008. o pokretanju
Edicije: monografije i radovi.*

www.fasper.bg.ac.yu

SOCIJALNA KOMPETENTNOST GLUVIH I NAGLUVIH UČENIKA – POREĐENJE SA VRŠNJACIMA KOJI ČUJU

Zorana Jolić, Ljubica Isaković
Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Istraživanje o kome saopštavamo u ovom radu bavilo se poređenjem socijalne kompetentnosti gluvih i nagluvih učenika i učenika koji čuju. Podaci o socijalnoj kompetentnosti dobijeni su na osnovu procene ponašanja učenika na skali SSBS-2 od strane nastavnika.

Rezultati pokazuju da ispitani učenici imaju zadovoljavajući nivo socijalne kompetentnosti i da retko ispoljavaju antisocijalna ponašanja. Oni daju potvrdu nalazima o pozitivnoj korelaciji školskog uspeha sa ispoljavanjem socijalno prihvatljivog ponašanja i češćem ispoljavanju socijalno kompetentnog, a ređem antisocijalnog ponašanja kod devojčica.

Glui i nagluvi učenici imaju značajno više skorove na skali antisocijalnog ponašanja od učenika bez oštećenja sluha. Detaljnije analize pokazuju da bi obrazovanje roditelja i vrsta smeštaja (porodični ili internatski) mogli biti deo objašnjenja za dobijene razlike. Zanimljiv, i na prvi pogled kontradiktoran nalaz, jeste da nastavnici učenicima koji su savladali znakovni jezik istovremeno pripisuju veću učestalost i pozitivnih i negativnih oblika socijalnog ponašanja.

Ključne reči: socijalna kompetentnost, antisocijalno ponašanje, gluvi i nagluvi učenici, učenici koji čuju

UVOD

Proces komunikacije uključuje interakciju u kojoj ljudi učestvuju kao govornici, ili slušaoci, dele ideje, misli, iskustva i osećanja. Efikasnost ovog procesa će zavisiti od svakog učesnika ponaosob. Da bi se ostvarila fluentna konverzacija, osobe koje u njoj učestvuju moraju biti osetljive na međusobne potrebe. Neuspešna komunikacija nastaje onda kada njeni učesnici adekvatno ne prenesu ili ne prime poruku.

Ukoliko gluvo dete želi da uspešno komunicira sa osobama koje čuju mora posedovati kvalitetan govor, čitanje govora sa usana i pisanje. Nasuprot tome, ukoliko želi da komunicira sa zajednicom gluvih mora posedovati receptivnu i ekspresivnu sposobnost upotrebe daktilologije i znakovnog jezika. Samo sa ovakvim znanjima i osećanjem sigurnosti u

svoje komunikativne veštine ono će biti u mogućnosti da komunicira sa strancima (gluvima ili onima koji čuju).

Mnoga istraživanja pokazuju da je rana dvojezičnost dece oštećenog sluha (poznavanje znakovnog jezika i govornog/pisanog jezika) od neprocenjive važnosti za njihov razvoj. Usvajanjem znakovnog jezika otklanjaju se problemi ograničenog primanja poruka i ograničene komunikacije. Gluva deca na taj način stižu više samopouzdanja, postaju komunikativnija, nezavisnija od drugih, sa adekvatnijim reakcijama u različitim životnim situacijama i pokazuju manje frustracija vezanih za odnos sa populacijom ljudi koja čuje (Kristal, 1996).

Istraživanja u poslednje dve decenije jasno ukazuju na pozitivan efekat učenja znakovnog jezika na komunikativni i socioemocionalni razvoj gluve dece, kao i na opšti i kognitivni razvoj (Preisler, Tvingstedt, Ahlström, 2002).

Interesovanja vezana za gluvu i naglugu decu tradicionalno su bila usmerena na razvoj jezika i govora. Međutim, znamo da su jezik i veštine komunikacije, značajno povezani sa socijalnim iskustvima deteta. Stvaranje bliskih odnosa i razvijanje pozitivnog identiteta povezani su sa sposobnošću dece da komuniciraju sa drugim ljudima (Stinson & Whitmire, 2000, prema Bat-Chava, Martin, Kosciw 2005).

Iako postoje velike individualne razlike, značajan broj studija utvrđuje postojanje deficita u socijalnom i emocionalnom razvoju gluve dece, od kojih Suarez (Suarez, 2000) izdvaja one u oblastima empatije, komunikacije, socijalne percepcije, sposobnosti igranja uloga, rešavanja socijalnih problema, moralnog razvoja, socijalne atribucije i kontrole impulsa.

Pošto se sve veći broj dece oštećenog sluha uključuje u redovni sistem školovanja pokreću se pitanja vezana za kvalitet i kvantitet socijalnih interakcija između gluvih učenika i njihovih vršnjaka koji čuju (Martin, Bat-Chava, 2003; Kersting, 1997) i ističe značaj dobijanja višestrukih indikatora socijalne adaptacije gluve dece. Procene koje zahvataju različite aspekte ličnog i socijalnog razvoja pomogle bi stvaranju bogatijeg uvida u načine na koji gubitak sluha utiče na njihov život (Bat-Chava, Martin, Kosciw, 2005).

NALAZI ISTRAŽIVANJA O SOCIJALNOM RAZVOJU GLUVIH I NAGLUVIH UČENIKA

Istraživanja koja se bave izučavanjem socijalnog funkcionisanja gluve i nagluve dece tiču se njegovih različitih aspekata u kontekstu segregiranog, delimično ili potpuno inkluzivnog obrazovanja, u interakciji sa vršnjacima sa i bez oštećenja sluha.

Najčešće ispitivane oblasti socijalnog razvoja dece oštećenog sluha bile su: opšta socijalna zrelost, socijalna interakcija i vršnjački status, odnos sa roditeljima i značaj jezika (oralnog i znakovnog) za socijalni razvoj deteta.

Socijalna zrelost odnosi se na ispoljavanje adekvatnog ponašanja u socijalnom kontekstu. Kluvin i saradnici (Kluwin, Stinson, Mason Colarossi, 2002) sumirajući rezultate studija o socijalnoj zrelosti dece oštećenog sluha zaključuju da učenici koji čuju ispoljavaju socijalno zrelije ponašanje od njihovih gluvih vršnjaka, ali da je ova razlika očigledna onda kada su procenjivači zrelosti nastavnici. Dodatno je, u jednom od istraživanja, utvrđeno da su gluva deca u redovnim školama socijalno zrelija od gluvih adolescenata u specijalnim školama.

Krsting (Kersting, 1997) u pregledu istraživanja socijalne interakcije gluvih učenika i studenata ističe da postoje potvrđeni dokazi o vezi između socijalnog zadovoljstva i ostanka na koledžu. Gluvi studenti imaju snažnije osećanje usamljenosti od studenata koji čuju i veliki broj njih ima iskustvo odvojenosti i izolacije od učenika koji čuju, pri čemu se oni koji prethodno imaju iskustvo inkluzivnog školovanja osećaju jednako dobro, ili čak i bolje, u interakciji sa vršnjacima bez oštećenja sluha.

Nalaze o osećanju socijalne izolovanosti u čujućem setingu utvrđuju i drugi istraživači. Martin i Batčava (Martin, Bat-Chava, 2003) zaključuju da gluva deca i pored dobrog akademskog postignuća imaju jače osećanje usamljenosti i niz drugih psiholoških teškoća u poređenju sa vršnjacima koji čuju.

Pregledi istraživanja socijalne interakcije koje su nezavisno načinili Vejzel i saradnici (Weisel, Most, Efron, 2005) i Kluvin i saradnici (Kluwin, Stinson, Mason Colarossi, 2002) ukazuju na jedan prilično konzistentan obrazac ponašanja u interakciji između gluvih i učenika koji čuju. Gluvi učenici češće stupaju u interakciju sa gluvim, nego sa drugovima iz razreda koji čuju. Međusobna izloženost, vremenom može dovesti do povećanja ove interakcije. Slični nalazi dobijaju se opservacionim studijama i samoprocenom učenika.

Prva barijera u komunikaciji sa vršnjacima koji čuju su teškoće u komunikaciji. Sposobnosti gluve dece da "čuju" i razumeju izgovoreno značajno variraju, u zavisnosti, između ostalog, od ostataka sluha, komunikacijske kompetentnosti, vrste amplifikacije koju koriste i akustičkih odlika okruženja.

Dodatno, istraživanja sugerišu da gluvoj deci često nedostaju socijalne veštine primerene vršnjačkoj interakciji. Faktor koji utiče na socijalnu interakciju u inkluzivnom setingu je često pogrešno tumačenje njihovih komunikacionih potreba (npr. kada gluvo dete traži da se nešto ponovi, to može biti protumačeno kao nedostatak sposobnosti da shvati ili kao nepažnja). Fizički kontakt, kao način privlačenja pažnje, može narušiti socijalna pravila ljudi koji čuju i prouzrokovati vršnjačko odbijanje (Martin, Bat-Chava, 2003).

Usled nedostatka komunikacijskih veština, gluvi učenici u vršnjačkoj grupi često imaju status odbačenih učenika, koga su najčešće svesni (Cappelli et al., 1995, prema Martin, Bat-Chava, 2003).

Istraživanja vršnjačkog statusa o kojima saopštavaju Kluvin i sara-dnici (Kluwin, Stinson, Mason Colarossi, 2002), sprovedena na različitim uzrasnim grupama, dala su različite rezultate. Rezultati tri studije sugerišu da su deca koja čuju spremna da prihvate svoje gluve vršnjake u redovnim razredima, iako prihvatanje može biti pod uticajem dužine kontakta i pola. Istraživanja u kojima je korišćena samoprocena gluvih učenika o povezanosti sa vršnjacima daju drugačije rezultate. Iako su učenici koji čuju pokazivali prihvatanje gluvih vršnjaka, gluvi učenici su taj odnos opažali kao manje zadovoljavajući. Gluvi učenici, ponovo, pokazuju veće osećanje povezanosti sa gluvim, nego sa vršnjacima koji čuju.

Neka istraživanja sugerišu da su stepen i kvalitet socijalnog razvoja uslovljeni kvalitetom i tipom interakcije sa roditeljima.

Medou (Meadow 2005) smatra da su socijalna iskustva gluve dece gluvih roditelja drugačija od iskustava gluve dece koja imaju roditelje koji čuju. Polazne hipoteze njenog istraživanja bile su da gluva deca gluvih roditelja pokazuju viši nivo intelektualnog i socijalnog funkcionisanja (posebno u oblasti zrelosti i nezavisnosti), kao i da pokazuju viši nivo komunikativne kompetencije, uključujući pisani i govorni (ekspresivni i receptivni) jezik. Rezultati ovog istraživanja potvrdili su polazne hipoteze. U oblasti socijalnog funkcionisanja, zrelosti, odgovornosti, nezavisnosti i preuzimanja adekvatnih polnih uloga deca gluvih roditelja pokazuju značajno bolja postignuća. Takođe, rezultati sugerišu da su deca koja imaju dobre komunikativne veštine upravo ona deca koja su istovremeno bila izložena oralnom i manuelnom treningu na ranom uzrastu.

Šta više, gluva deca koja se procenjuju kao najkompetentnija u socijalnom, kognitivnom i jezičkom razvoju su ona koja aktivno učestvuju od ranog uzrasta u interakciji sa roditeljima, bilo da su oni gluvi ili da čuju. Kroz ovu interakciju gluva deca ne dobijaju samo informacije, već bihevioralne i kognitivne strategije, znanje o sebi i drugima i osećaj da pripadaju svetu (Vaccari, Marschak, 1997).

Postoje dokazi da uspešnost uspostavljanja odnosa sa vršnjacima ima kao medijator komunikativnu kompetentnost, pri čemu je oralna veština prediktivna za prilagođavanje u inkluzivnom, a veština korišćenja znakovnog jezika u segregiranom kontekstu (Leigh & Stinson, 1991, prema Musselman, Mootulal, MacKay, 1996).

Kako je većina ranijih istraživanja bila fokusirana na socijalni razvoj dece oštećenog sluha u inkluzivnom kontekstu i izučavanje kvaliteta njihove interakcije sa vršnjacima koji čuju, mali je broj podataka o socijalnoj prilagođenosti gluvih učenika u segregiranom setingu. Podaci istraživanja sugerišu da ova deca bolje funkcionišu u zajednici gluvih, ali ne daju uvid u repertoar socijalnih veština kojima oni ovladavaju i njihovim specifičnim snagama i slabostima u kontekstu u kome se obrazuju. Namera ovog istraživanja bila je da uporedi socijalnu kompetentnost učenika oštećenog sluha koji se obrazuju u specijalnim, sa socijalnom ko-

mpetentnošću učenika koji čuju i pohađaju redovne škole. Koncept socijalne kompetentnosti uzet je kao teorijski okvir sprovedenog istraživanja, pošto se odnosi na razvojno i kontekstualno adekvatnu upotrebu socijalnih veština, uspešnost u interakciji i ispunjavanju zahteva okruženja, čime daje kompleksnu i obuhvatnu sliku delovanja pojedinca u socijalnom polju.

UZORAK

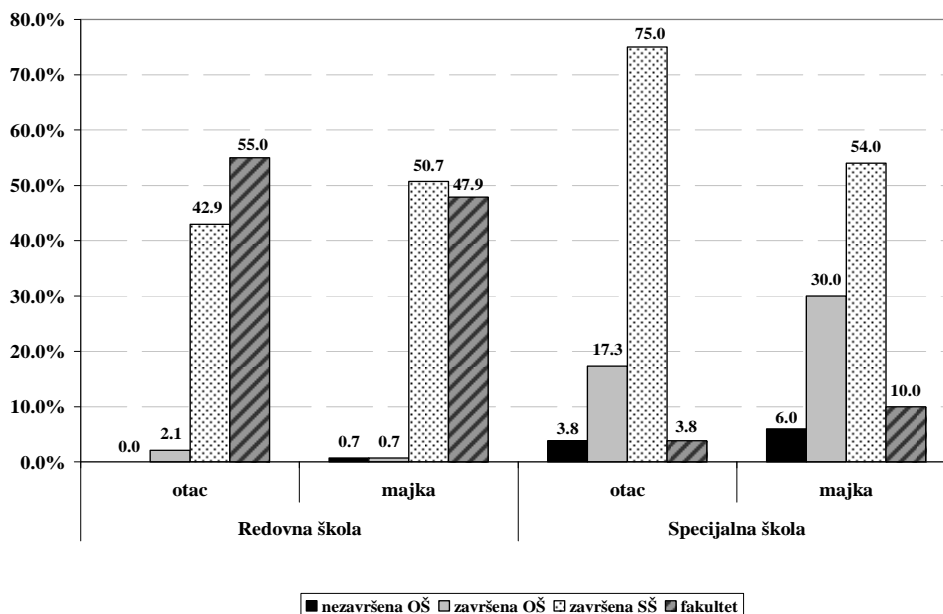
Uzorak istraživanja bio je sačinjen od 201 učenika četiri beogradske osnovne škole, i to 145 iz redovnih i 56 iz specijalnih škola. Podaci o učenicima iz redovnih škola prikupljeni su u školama „Laza Kostić“ i „Radoje Domanović“, a o gluvim i nagluvim učenicima u školama za decu oštećenog sluha „Stefan Dečanski“ i „Radivoj Popović“.

Kada je reč o polnoj strukturi dva poduzorka su bila ujednačena, iako je ispitano nešto više dečaka. Odnos broja muških i ženskih ispitanika u redovnoj školi bio je 54.5% spram 45.5%, dok je u specijalnoj bio 51.8% prema 48.2%.

Podaci su prikupljeni o učenicima od I do VIII razreda, pri čemu je prosečan uzrast ispitanika bio je 11.51 godina, a prosečan školski uspeh vrlo dobar (4.16).

Obrazovna struktura roditelja se dosta razlikuje kod gluvih i nagluvih i učenika koji čuju (Grafikon 1). Osnovnu školu nije završilo 3.8% očeva i 6% majki dece oštećenog sluha, dok kod dece bez oštećenja sluha ovaj nivo školovanja nije završilo samo 0.7% majki. Očevi i majke dece koja čuju imaju visoku (55% i 47.9%) i srednju stručnu spremu (42.9% i 50.7%). Među očevima gluvih i nagluvih učenika $\frac{3}{4}$ ima srednjoškolsku diplomu, 17.3% je završilo osnovnu školu, a po 3.8% ima najviši (fakultet) i najniži (nezavršena OŠ) stepen obrazovanja. Polovina (54%) majki dece oštećenog sluha ima srednju stručnu spremu, nešto manje od trećine (30%) ima završenu osnovnu školu, 6% nije dovršilo ni najniži stepen obrazovanja, dok fakultetsku diplomu poseduje 10%.

Grafikon 1. Obrazovna struktura roditelja učenika iz redovnih i specijalnih škola

Kada je reč o porodičnoj strukturi dve grupe učenika su skoro potpuno ujednačene. Većina učenika (preko 70% u obe grupe) živi u potpunoj porodici, oko desetine živi u proširenoj, a 13-18% živi samo sa jednim od roditelja. Dvoje dece (1.4%) u uzorku učenika koji čuju živi sa starateljima. Trend koji se opaža kod dece oštećenog sluha jeste povećanje broja proširenih i nepotpunih porodica na uštrb broja porodica koje su potpune, ali ne u meri koja dovodi do značajnih razlika u strukturi porodica dva uzorka.

INSTRUMENTI

Podaci o socijalnoj kompetentnosti dobijeni su na osnovu procene ponašanja učenika od strane učitelja (kod učenika mlađih razreda) i razrednih starešina (kod učenika starijih razreda) na Školskoj skali socijalnog ponašanja 2 (School Social Behavior Scales, Second Edition, Merrell, 2002). SSBS-2 je bihevioralna skala procene sačinjena od 64 stavke, koje su podeljene u dve osnovne subskale, namenjene merenju socijalne kompetentnosti i antisocijalnog ponašanja.

Skala socijalne kompetentnosti sačinjena je od ajtema koji opisuju pozitivne socijalne veštine, a njene stavke su empirijski grupisane u tri faktora: Odnosi sa vršnjacima, Upravljanje sobom i Akademsko ponašanje. Skalu antisocijalnog ponašanja čine stavke koje opisuju različite so-

cijalne probleme u ponašanju i grupišu se u faktore: Hostilno/Iritabilno, Antisocijalno/Agresivno i Drsko/Ometajuće.

SSBS-2 je instrument visoke pouzdanosti (svi koeficijenti preko 0.90) i zadovoljavajuće konkurentne, kriterijumske i valjanosti sadržaja (koeficijenti.60 -.90).

Dodatno su prikupljeni podaci o školskom uspehu, obrazovanju roditelja, porodičnim prilikama (strukturi porodice, broju braće i sestara), tipu smeštaja za sve učenike, dok su za decu oštećenog sluha utvrđeni i podaci o gluvoći u porodici i upotrebi znakovnog jezika od strane deteta i članova njegove porodice.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

I PROVERA FAKTORSKE STRUKTURE SUBSKALA

Pošto SSBS-2 nije standardizovana i ne postoje norme za našu populaciju, prvobitno je proverena faktorska struktura subskala (analiza glavnih komponenti sa Varimax rotacijom). Kada je reč o Skali socijalne kompetentnosti raspored stavki bez većeg odstupanja replicira očekivani, dok grupisanje ajtema Skale antisocijalnog ponašanja od očekivanog odstupa u većoj meri.

Na *Skali socijalne kompetentnosti izdvojene su tri glavne komponente* koje ukupno objašnjavaju 67.44% ukupne varijanse i daju skorove Upravljanje sobom, Odnosi sa vršnjacima i Akademsko ponašanje. Skor *Upravljanje sobom* dobija se na osnovu zbira ocena 14 stavki koje ispituju sposobnost samokontrole i usklađenost ponašanja sa važećim školskim i opštim društvenim pravilima (npr. Pridržava se pravila koja veže u školi i razredu). Skor *Odnosi sa vršnjacima* se računa kao zbir 13 stavki koje su dominantno usmerene na ispitivanje uspešnosti u uspostavljanju, održavanju i unapređivanju različitih vrsta odnosa sa vršnjacima i statusa koji učenik ima u grupi (npr. Stupa u kontakt sa širokim krugom vršnjaka). Konačno, skor *Akademskog ponašanja* je zbir ocena preostalih 5 ajtema i ukazuje na adekvatnost, uvremenjenost i samostalnost u obavljanju školskih zadataka i komunikaciji sa nastavnikom (npr. Samostalno izvršava školske zadatke i druge obaveze).

Tri glavne komponente izdvojene na Skali antisocijalnog ponašanja objašnjavaju ukupno 68.17 % varijabiliteta i nose nazive originalnih: Antisocijalno/Agresivno, Drsko/Ometajuće, Hostilno/Iritabilno. Skor za *Antisocijalno/Agresivno* dobija se zbirom ocena 11 stavki čiji je sadržaj vezan za otvoreno ispoljavanje agresije (fizičke i verbalne) i nepoštovanja prema drugim učenicima, nastavnicima i školskom osoblju (npr. Surov je prema drugim učenicima.). Sadržaj 10 stavki koje daju skor *Drsko/Ometajuće* ispituje prisustvo impulsivnog i brzopletog reagovanja u odnosu sa vršnjacima i nastavnicima, kao i učestalost ometanja tekućih aktivnosti u školi (npr. Prkosi nastavnicima i drugom školskom osoblju). Skor *Hostilno/Iritabilno* predstavlja zbir ocena koje učenik dobija

na 11 stavki koje ispituju ponašanja i osobine, poput potrebe da se bude u centru pažnje, hvalisavosti, stalnog žaljenja i prepisivanja, koje mogu delovati iritirajuće ukoliko su dominante i često prisutne (npr. Vara u izradi zadataka ili igrama sa vršnjacima.).

II PROCENA PONAŠANJA ISPITANIKA NA SSBS-2

Na osnovu rezultata faktorske analize za svakog ispitanika obračunata su tri skora na Skali socijalne kompetentnosti i tri skora na Skali antisocijalnog ponašanja.

Tabela 1. Deskriptivne mere uzorka na skorovima SSBS-2

	N	Minimalan skor	Maksimalan skor	Prosečni skor	Standardna devijacija
Upravljanje sobom	201	23	70	58.99	11.33
Odnos sa vršnjacima	201	21	65	54.27	10.15
Akademsko ponašanje	201	9	25	20.55	4.21
Antisocijalno/Agresivno	200	11	53	15.52	8.06
Drsko/Ometajuće	200	10	45	14.57	7.24
Hostilno/Iritabilno	200	11	53	17.64	7.96

Prosečni skorovi na skali SSBS-2 ukazuju na veću učestalost visokih skorova socijalne kompetentnosti i nižih skorova antisocijalnog ponašanja kod učenika u ispitanom uzorku (Tabela 1).

III RAZLIKE MEĐU ISPITANICIMA

Statistička značajnost razlika među ispitanicima s obzirom na ispitivane varijable proverena je primenom t-testa za nezavisne uzorke.

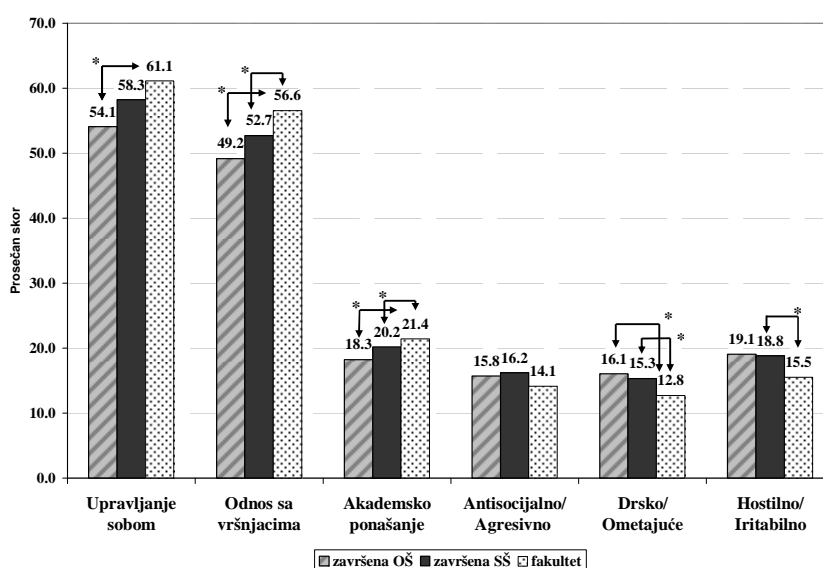
Tabela 2. Polne razlike u skorovima SSBS-2

Skor	Pol	Prosečni skor	Standardna devijacija	t
Upravljanje sobom	muški	55.72	12.80	-4.780**
	ženski	62.77	7.83	
Odnos sa vršnjacima	muški	52.45	10.93	-2.831**
	ženski	56.39	8.76	
Akademsko ponašanje	muški	19.48	4.53	-4.110**
	ženski	21.80	3.44	
Antisocijalno/Agresivno	muški	17.92	9.78	4.994**
	ženski	12.76	3.99	
Drsko/Ometajuće	muški	16.66	8.56	4.814**
	ženski	12.15	4.24	
Hostilno/Iritabilno	muški	19.60	9.14	3.984**
	ženski	15.39	5.59	

** značajno na nivou.01

Procene ponašanja dečaka i devojčica od strane nastavnika se statistički značajno razlikuju (na nivou.01) za sve dobijene skorove na SSBS-2. Devojčice imaju statistički značajno više skorove na Skali socijalne kompetentnosti, a dečaci na Skali antisocijalnog ponašanja (Tabela 2). Dobijeni, potvrđuje jedan od retko konzistentnih nalaza o višoj proceni socijalne kompetentnosti devojčica, kada o njoj sude nastavnici, vaspitači i roditelji (npr. Lamb, Hwang, Broberg & Bookstein, 1988; Levendosky, Okun & Parker, 1995; McDowell, O'Neil & Parke, 2000; Jolić, 2007).

Grafikon 2. Razlike u skorovima SSBS-2 s obzirom na obrazovanje oca

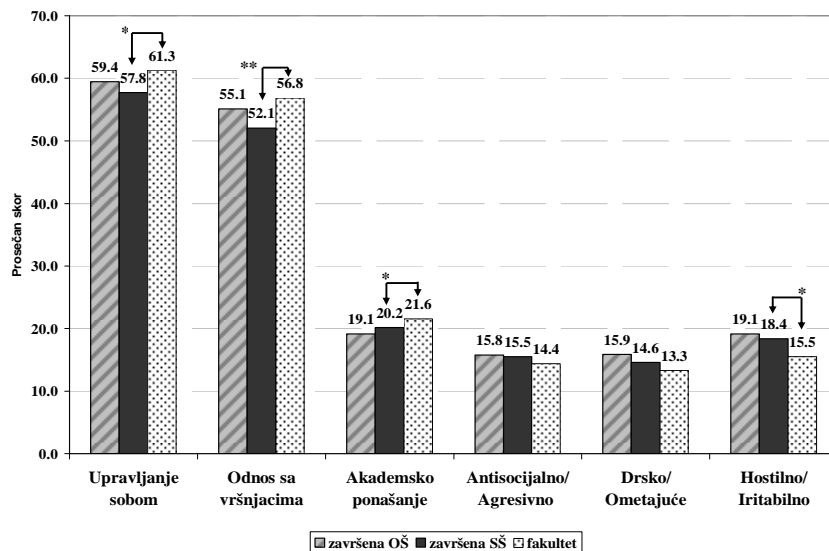

* značajno na nivou.05

Deci čiji očevi imaju visoko obrazovanje nastavnici daju više ocene u svim oblastima socijalne kompetentnosti u odnosu na decu čiji očevi imaju samo osnovnoškolsko obrazovanje, i bolje ocene Odnosa sa vršnjacima i Akademskog ponašanja u poređenju sa decom očeva koji imaju završenu srednju školu (Grafikon 2).

Istovremeno, učenici sa očevima visokog obrazovanja, po ocenama nastavnika, ispoljavaju ređe ponašanja koja ulaze u skor Drsko/Ometajuće u odnosu na decu čiji očevi imaju niže obrazovanje, i u oblasti Hostilno/Iritabilnog ponašanja kada se uporede sa decom čiji su očevi završili srednju školu.

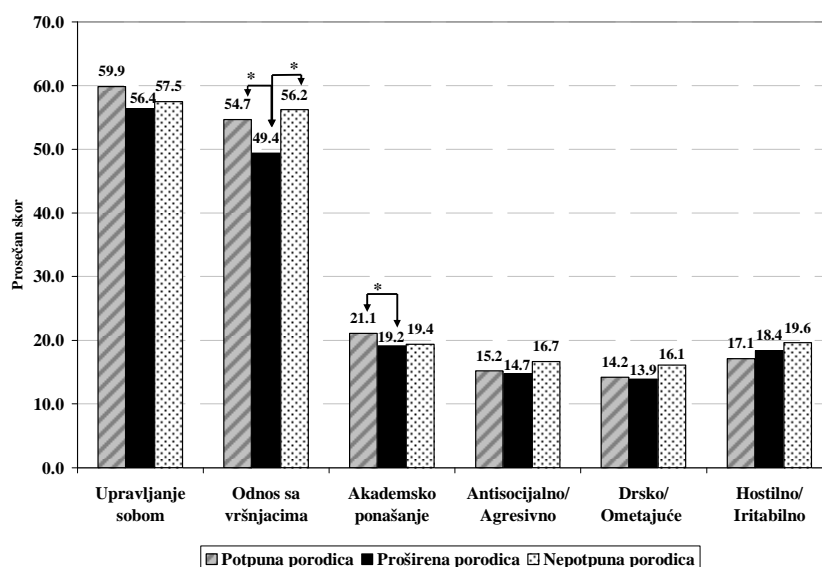
Grafikon 3. Razlike u skorovima SSBS-2 s obzirom na obrazovanje majke

* značajno na nivou.05, ** značajno na nivou.01

Kada se uporede skorovi učenika čije majke imaju različito obrazovanje, statistički značajne razlike se dobijaju samo između dece čije majke imaju visoko i srednje obrazovanje (Grafikon 3). Tačnije, decu visoko obrazovanih majki nastavnici procenjuju kao uspešnije u Upravljanju sobom, Odnosima sa vršnjacima i Akademskom ponašanju od onih čije majke imaju srednju stručnu spremu.

Grafikon 4. Razlike u skorovima SSBS-2 s obzirom na strukturu porodice

* značajno na nivou.05

Kada je reč o strukturi porodice, statistički značajne razlike postoje u oblasti Odnosa sa vršnjacima, iz koje dece koja žive u proširenoj imaju značajno niže ocene od dece koja žive u potpunoj porodici ili sa jednim od roditelja (Grafikon 4). Ista grupa učenika procenjuje se kao manje uspešna u oblasti Akademskog ponašanja kada se uporedi sa decom koja žive u potpunoj porodici.

IV POVEZANOST SKOROVA SSBS-2 SA USPEHOM U ŠKOLI I UZRASTOM

Korelativnom analizom je utvrđeno da skorovi SSBS-2 nisu značajno povezani sa uzrastom ispitanika, ali jesu sa njihovim uspehom u školi (Tabela 3).

Tabela 3. Korelacije školskog uspeha sa skorovima SSBS-2

	Upravljanje sobom	Odnos sa vršnjacima	Akademsko ponašanje	Antisoc./ Agresivno	Drsko/Ometajuće	Hostilno/Iritabilno
Uzrast (u mesecima)	-.044	.074	-.096	-.044	.081	.004
Prosečna školska ocena	.375**	.285**	.522**	-.162*	-.188*	-.111

* značajno na nivou.05, **značajno na nivou.01

Svi skorovi Skale socijalne kompetentnosti su u statistički značajnoj pozitivnoj korelaciji sa školskim uspehom, pri čemu je najviša ona sa skorom Akademskog ponašanja. Isti podaci dobijeni su u proveru prediktivne valjanosti originalne skale na američkom normativnom uzorku (Merrell, 2002). Skorovi Antisocijalno/Agresivno i Drsko/Ometajuće su u niskoj, ali statistički značajnoj negativnoj vezi sa prosečnom školskom ocenom na kraju prvog polugodišta. Detaljniji uvid u korelacije školskog uspeha sa socijalnom kompetentnošću može se naći u pregledu Lendšira i saradnika (Landsheer, Maassen, Bisschop, & Adema, 1998).

V POREĐENJE GLUVIH I NAGLUVIH UČENIKA SA VRŠNJACIMA KOJI ČUJU PO SKOROVIMA SSBS-2

Kako bismo proverili razlike i sličnosti u ocenama socijalne kompetentnosti i antisocijalnog ponašanja dve grupe učenika formiran je uzorak ispitanika u kome su gluvi i nagluvi učenici po polu, uzrastu i pro-

sečnom školskom uspehu ujednačeni sa učenicima koji čuju¹. Ujednačavanje dve grupe učenika po ove tri osobine dovelo je do konačnog uzorka od 86 učenika, od kojih je 43 gluvih i nagluvih, a 43 bez oštećenja sluha. Polna struktura poduzoraka, prosečan uzrast i školski uspeh dati su u Tabeli 4.

Tabela 4. Polna struktura, prosečan uzrast i školski uspeh ispitanika u dva poduzorka

Gluvi i nagluvi učenici		Učenici koji čuju			
muški	ženski	muški	ženski		
23	20	23	20		
Varijabla	Grupa učenika	Minimalan skor	Maksimalan skor	Prosečni skor	Standardna devijacija
Uzrast (u mesecima)	gluvi i nagluvi učenici učenici koji čuju	100	183	143.05	25.288
		101	179	142.84	24.159
Prosečna školska ocena	gluvi i nagluvi učenici učenici koji čuju	1.00	5.00	4.120	.937
		1.00	5.00	4.204	.910

Analiza varijanse pokazala je da između dve grupe dece nema statistički značajnih razlika u uzrastu i prosečnom školskom uspehu, čime je potvrđena uspešnost njihovog ujednačavanja.

Dve grupe ispitanika su potom poređene po skorovima socijalne kompetentnosti i antisocijalnog ponašanja.

Tabela 5. Razlike u skorovima SSBS-2 gluvih i nagluvih i učenika koji čuju

Skor	Grupa učenika	Prosečni skor	Stand. devijacija	t
Upravljanje sobom	gluvi i nagluvi učenici učenici koji čuju	57.81 59.35	11.07 11.85	-.621
Odnos sa vršnjacima	gluvi i nagluvi učenici učenici koji čuju	54.35 54.33	9.28 11.29	.010
Akademsko ponašanje	gluvi i nagluvi učenici učenici koji čuju	20.33 20.79	4.05 4.37	-.512
Antisocijalno/ Agresivno	gluvi i nagluvi učenici učenici koji čuju	17.93 13.88	9.92 4.76	2.412*
Drsko/ Ometajuće	gluvi i nagluvi učenici učenici koji čuju	17.12 13.33	8.62 4.91	2.506*
Hostilno/ Iritabilno	gluvi i nagluvi učenici učenici koji čuju	21.21 15.12	7.36 4.79	4.548*

* značajno na nivou.05

¹ Istovremeno se vodilo računa o sličnosti obrazovanja roditelja, ali ovaj zahtev nije mogao biti ispoštovan u potpunosti, usled velikih razlika u obrazovnoj strukturi roditelja dve grupe dece (Grafikon 1).

Rezultati t-testa za nezavisne uzorke pokazuju da se dve grupe učenika ne razlikuju po skorovima socijalne kompetentnosti. Međutim, gluvi i nagluvi učenici, prema oceni njihovih nastavnika, statistički značajno češće ispoljavaju ponašanja koja ulaze u skorove Antisocijalno/Agresivno, Drsko/Ometajuće i Hostilno/Iritabilno (Tabela 5).

U cilju boljeg razumevanja dobijenih podataka posebna pažnja posvećena je analizi specifičnosti i razlika unutar grupe gluvih i nagluvih učenika.

VI RAZLIKE UNUTAR GRUPE GLUVIH I NAGLUVIH UČENIKA

Polne razlike unutar grupe gluvih i nagluvih učenika se, kako pokazuju rezultati t-testa za nezavisne uzorke, gube u oblastima Odnosi sa vršnjacima i Akademsko ponašanje, gde nastavnici procenjuju da su dečaci i devojčice oštećenog sluha izjednačeni (Tabela 6), dok su devojčice procenjene kao značajno uspešnije u Upravljanje sobom.

Dobijeni nalaz bitno se razlikuje od onoga koji važi za celokupni uzorak ispitanika i nalaza koji se, po pravilu, dobijaju kod opšte populacije. Prema proceni nastavnika gluvi dečaci i devojčice imaju sličan nivo socijalne kompetentnosti u dve oblasti. Oblike antisocijalnog ponašanja gluvi i nagluvi dečaci, ipak ispoljavaju češće od njihovih vršnjakinja ženskog pola.

Tabela 6. Polne razlike u skorovima SSBS-2 unutar grupe gluvih i nagluvih učenika

Skor	Pol	Prosečni skor	Standardna devijacija	t
Upravljanje sobom	muški	55.90	10.80	-2.021*
	ženski	61.37	9.35	
Odnos sa vršnjacima	muški	52.93	8.86	-1.886
	ženski	57.22	8.11	
Akademsko ponašanje	muški	19.31	4.29	-1.799
	ženski	21.22	3.60	
Antisocijalno/Agresivno	muški	19.21	10.41	2.175*
	ženski	14.19	6.56	
Drsko/Ometajuće	muški	18.38	9.08	2.054*
	ženski	14.04	6.41	
Hostilno/Iritabilno	muški	22.97	7.87	2.110*
	ženski	18.63	7.48	

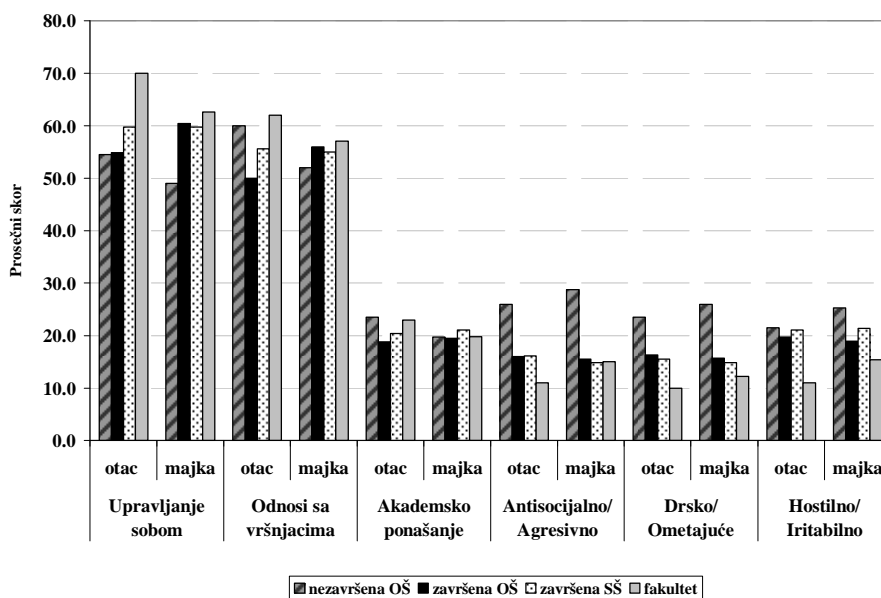
* značajno na nivou.05

Ako pogledamo Grafikon 5 možemo uočiti da sa porastom obrazovanja roditelja dolazi do porasta skorova Upravljanje sobom i Odnosi sa vršnjacima, dok kod skora Akademskog ponašanja obrazovanje roditelja ne dovodi do pomenute promene.

Skorovi antisocijalnog ponašanja opadaju sa porastom obrazovanja roditelja (Grafikon 5). Oni su najviši kod učenika čiji roditelji nisu završili osnovnu školu, a najmanji kod dece visoko obrazovanih roditelja.

Statističke značajnosti razlika u skorovima SSBS-2 nisu proverene zbog neujednačene učestalosti roditelja u pojedinim kategorijama obrazovanja (npr. samo po 2 oca nisu završila OŠ i imaju diplomu fakulteta), usled čega bi poređenje u statističkom smislu bilo neprimereno, iako izvodljivo.

Grafikon 5. Obrazovna struktura roditelja i prosečni skorovi SSBS-2 kod gluvih i nagluhiv učenika

T-test za nezavisne uzorke pokazao je da unutar grupe ovih učenika razlika u skorovima SSBS-2, s obzirom na strukturu porodice, postoje samo između učenika iz potpunih i nepotpunih porodica (Tabela 7).

Tabela 7. Razlike u skorovima SSBS-2 kod učenika iz potpunih i nepotpunih porodica

Skor	Struktura porodice	Prosečni skor	Standardna devijacija	t
Upravljanje sobom	potpuna	60.15	10.01	1.515
	nepotpuna	54.70	10.76	
Odnos sa vršnjacima	potpuna	55.26	8.88	-.311
	nepotpuna	56.20	7.13	
Akademsko ponašanje	potpuna	21.00	3.91	2.150*
	nepotpuna	18.00	4.06	
Antisocijalno/Agresivno	potpuna	15.31	8.09	-1.300
	nepotpuna	19.20	9.83	
Drsko/Ometajuće	potpuna	14.33	7.25	-2.490*
	nepotpuna	20.80	7.63	
Hostilno/Iritabilno	potpuna	19.28	7.21	-2.105*
	nepotpuna	24.90	8.75	

* značajno na nivou.05

Po oceni nastavnika gluvi i nagluvi učenici koji žive u nepotpunoj porodici u proseku imaju značajno niže skorove Akademsko ponašanje, a značajno češće ispoljavaju ponašanja koja ulaze u skorove Drsko/Ometajuće i Hostilno/Iritabilno.

Dodatno su ispitane, a moguće ih je proveriti samo kod ove grupe učenika, razlike u skorovima SSBS-2 s obzirom na vrstu smeštaja deteta (porodični ili internatski) i korišćenje znakovnog jezika od strane deteta i članova njegove porodice.

Tabela 8. Razlike u skorovima SSBS-2 kod učenika u porodičnom i internatskom smeštaju

Skor	Vrsta smeštaja	Prosečni skor	Standardna devijacija	t
Upravljanje sobom	porodični	60.30	9.21	1.541
	internatski	56.00	11.67	
Odnos sa vršnjacima	porodični	54.67	8.77	-.340
	internatski	55.48	8.78	
Akademsko ponašanje	porodični	20.70	3.98	1.028
	internatski	19.57	4.15	
Antisocijalno/Agresivno	porodični	14.70	6.30	-1.936
	internatski	19.78	11.45	
Drsko/Ometajuće	porodični	13.64	5.34	-2.846*
	internatski	20.09	9.91	
Hostilno/Iritabilno	porodični	18.91	5.87	-2.125*
	internatski	23.70	9.63	

* značajno na nivou.05

Iako se u prosečnim skorovima opažaju razlike između gluve i nagluve dece u porodičnom i internatskom smeštaju, koje ukazuju na višu socijalnu kompetentnost i manje prisustvo antisocijalnog ponašanja kod dece koja su smeštena u porodici, kao statistički značajne se izdvajaju za skorove Drsko/Ometajuće i Hostilno/Iritabilno. Ove grupe ponašanja se prema proceni nastavnika značajno češće javljaju kod dece u internatskom smeštaju (Tabela 8).

Pošto su prikupljeni podaci o upotrebi znakovnog jezika od strane samog deteta i članova njegove porodice, proverene su razlike u skorovima SSBS-2 i s obzirom na ovaj kriterijum. Rezultati pokazuju da deca čiji roditelji, braća i sestre koriste znakovni jezik imaju više skorove Upravljanja sobom i Odnosa sa vršnjacima, pri čemu se kao statistički značajna izdvaja samo razlika u višem skor Odnosi sa vršnjacima učenika čiji očevi koriste, u odnosu na skorove dece čiji očevi ne koriste znakovni jezik.

Skorovi antisocijalnog ponašanja su ili jednaki ili viši kod dece koja koriste, nego kod one koja ne koriste znakovni jezik. Ista razlika opaža se među decom čiji ga roditelji i braća i sestre upotrebljavaju, u odnosu na decu kod koje pomenuti članovi porodice ne koriste jezik znakova. Statistički značajne razlike, međutim, dobijaju se samo u dva slučaja. Skor Drsko/Ometajuće je statistički značajno viši kod učenika koji koriste znakovni jezik, nego kod onih koji ga ne koriste, a skor Hostilno/Iritabilno kod učenika čija ga braća ili sestre koriste u komunikaciji.

ZAKLJUČCI I DISKUSIJA

Nalazi utvrđeni na uzorku u celini sugerišu da ispitanici prema proceni njihovih nastavnika, u proseku ispoljavaju visoku socijalnu kompetentnosti i nizak nivo antisocijalnog ponašanja. Potvrđeni su nalazi o višoj proceni socijalne kompetentnosti i nižim ocenama antisocijalnog ponašanja devojčica, kao i pozitivnoj vezi između školskog uspeha i procena u ispitanim oblastima pozitivnog socijalnog ponašanja.

Povezanost obrazovanja roditelja i strukture porodice sa ispoljenim nivoom socijalno kompetentnog i antisocijalnog ponašanja trebalo bi detaljnije ispitati. Dobijeni podaci ukazuju na porast u oblasti pozitivnog i pad u oblasti negativnog socijalnog ponašanja sa povećanjem nivoa obrazovanja oca. Sličan obrazac promena se ponavlja u oblasti socijalne kompetentnosti kod povećanja obrazovanja majke sa srednjoškolskog na fakultetsko (ali se data promena ne opaža u odnosu na nisko obrazovane majke).

Istovremeno, naši podaci pokazuju da bi odrastanje deteta u proširenoj porodici moglo biti povezano sa nižim procenama pozitivnog socijalnog ponašanja.

Kada se učenici oštećenog sluha uporede sa vršnjacima koji čuju po skorovima na skali SSBS-2, utvrđuje se da oni ispoljavaju jednak nivo socijalne kompetentnosti, ali da im nastavnici daju značajno više ocene u sva tri domena antisocijalnog ponašanja. Znači, gluvi i nagluvi učenici značajno češće ispoljavaju agresiju i nepoštovanje u odnosu sa drugim učenicima i nastavnicima, impulsivno i brzopleto reaguju, ometaju aktivnosti koje su u toku, imaju potrebu da budu u centru pažnje i ispoljavaju druga ponašanja koja mogu iritirati okruženje. Deo ovih razlika mogao bi se, međutim, objasniti nižom obrazovnom strukturom roditelja gluve i nagluve dece, kao i činjenicom da je preko 40% ovih učenika smešteno u internatskim uslovima.

Analize unutar grupe učenika oštećenog sluha pokazuju da se polne razlike u skorovima SSBS-2 gube kod skorova socijalne kompetentnosti Odnosi sa vršnjacima i Akademsko ponašanje, dok one ostaju kod Upravljanja sobom i svih skorova antisocijalnog ponašanja (u očekivanom smeru). Iako nije statistički testirano, pokazuje se da i u ovoj grupi obrazovanje roditelja ima veze sa pojavom pozitivnih i negativnih socijalnih ponašanja, pa može da se kaže da kod većine skorova sa porastom obrazovanja roditelja dolazi do porasta skorova socijalne kompetentnosti i opadanja skorova antisocijalnog ponašanja. Porodična struktura dece oštećenog sluha značajna je samo kod razlika u pojedinim skorovima dece iz potpunih i nepotpunih porodica. Internatski smeštaj pokazao se, međutim, kao faktor koji značajno utiče na razlike u skorovima Drsko/Ometajuće i Hostilno/Iritabilno, koji su viši kod dece koja su smeštena u školskom internatu.

Značaj poznavanja znakovnog jezika za ispoljavanje ispitivanih oblika socijalnog ponašanja trebalo bi dodatno ispitati, pošto nam sadašnji podaci ne daju osnova za šire zaključke. Postoje naznake da se deca koja koriste znakovni jezik od strane nastavnika opažaju istovremeno kao socijalno kompetentnija, ali i sa izraženijim ispoljavanjem antisocijalnog ponašanja. Pošto se kompetentnost u upotrebi znakovnog jezika povezuje sa boljim razumevanjem i anticipacijom socijalnih situacija, jasno je zašto ova deca imaju više ocene u oblasti pozitivnog socijalnog ponašanja. Istovremeno, isto može da objasni i veću učestalost antisocijalnih oblika ponašanja, jer čini ovu decu asertivnijom u svakodnevnim situacijama, što ponekad može biti pogrešno protumačeno od strane nastavnika. Takođe, neophodno je detaljnije ispitivanje uticaja koji na dečije socijalno ponašanje ima upotreba znakovnog jezika od strane članova porodice.

Konačno, važna ograničenja nalaza ovog istraživanja vezana su, pre svega, za činjenicu da su nastavnici bili jedini izvor podataka o ponašanju učenika, i za izostavljanje, iz uzorka za poređenje, gluve i nagluve dece koja pohađaju redovnu školu. Pomenuta ograničenja, mogla bi ujedno da posluže kao prve smernice za organizovanje budućih istraživanja u ovoj oblasti.

LITERATURA

1. Bat-Chava, Y., Martin, D., Kosciw, J. G. (2005): Longitudinal improvements in communicational socialization of deaf children with cochlear implants and hearing aids: evidence from parental reports. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 46:12, 1287-1296.
2. Calderon, R. (2000): Parental involvement in deaf children's education programs as a predictor of child language, early reading, and social-emotional development. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education* 5:2, 141-155.
3. Vaccari, C., Marschak, M. (1997): Communication between parents and deaf children: Implications for social-emotional development. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 38, 7, 397-801.
4. Jolić, Z. (2007): *Personalni korelati socijalne kompetentnosti*. Neobjavljena magistarska teza. Filozofski fakultet u Beogradu.
5. Kersting, S. (1997): Balancing between deaf and hearing worlds: Reflections of mainstreamed college students on relationships and social interaction. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education* 2:4, 252-263.
6. Kluwin, T. N., Stinson, M. S., Mason Colarossi, G. (2002): Social processes and outcomes of in-school contact between deaf and hearing peers. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education* 7:3, 200-213.
7. Kristal, D. (1996): *Kembrička enciklopedija jezika*, Nolit
8. Lamb, M. E., Hwang, C., Broberg, A., Bookstein, F. L. (1988): The effects of out-of-home care on the development of social competence in Sweden: A longitudinal study. *Early Childhood Research Quarterly*, Volume 3, Issue 4, 379-402.
9. Landsheer, H. A., Maassen, G. H., Bisschop, P., Adema, E. (1998): Can higher grades result in fewer friendship? A reexamination of the relationship between academic and social competence. *Adolescence*, Vol 33, Iss. 129, 185-192.
10. Levendosky, A.A., Okun, A., Parker, J. G. (1995): Depression and maltreatment as predictors of social competence and social problem-solving skills in school-age children. *Child Abuse & Neglect*, Vol. 19, Issue 10, 1183-1195
11. Martin, D., Bat-Chava, Y. (2003): Negotiating deaf-hearing friendships: coping strategies of deaf boys and girls in mainstream schools. *Child: Care, Health & Development*, 29, 6, 511-521.
12. McDowell, D. J., O'Neil, R., Parke, R. D. (2000): Display rule application in a disappointing situation and children's emotional reactivity: Relations with social competence. *Merrill-Palmer Quarterly*, Vol. 46, No. 2.
13. Meadow, K. P. (2005): Early manual communication in relation to deaf child's intellectual, social, and communicative functioning. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education* 10:4, 321-328.
14. Merrell, K. W. (2002): *School Social Behavior Scales*, Second Edition. Assessment-Intervention Resources.
15. Musselman, C., Mootulal, A., MacKay, S. (1996): The social adjustment of deaf adolescence in segregated partially integrated, an mainstreamed settings. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 1:1, 52-63.
16. Preisler, G., Tvingstedt, A. L., Ahlström, M. (2002): A psychosocial follow-up study of deaf preschool children using cochlear implants. *Child: Care, Health & Development*, 28, 5, 403-418.
17. Suarez, M. (2000): Promoting social competence in deaf students: The effect of an intervention program. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 5:4, 323-336.

18. Weisel, A., Most, T., Efron, C. (2005): Initiations of social interactions by young hearing impaired preschoolers. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 10, 2, 161-170.

SOCIAL COMPETENCE OF DEAF AND HARD OF HEARING STUDENTS-COMPARISON WITH PEERS WITHOUT HEARING IMPAIRMENTS

Results that we are presenting here are on comparison of social competence of deaf and hard of hearing students and students without hearing impairments. Data on social competence were gathered through teacher assessment of student behavior on SSBS-2.

Results show that students from the sample have a satisfactory level of social competence and rarely exhibit antisocial behavior. They confirm earlier findings on positive correlation of school success with occurrence of socially expectable behavior, and more frequent exhibition of socially competent and less of antisocial behavior of girls.

Deaf and hard of hearing students have significantly higher scores on antisocial behavior scale than students without hearing impairments. More detailed analysis show that education level of parents and type of placing (family or boarding school) could be a part of the explanation of the found intergroup differences. Interesting, and apparently contradictory finding, is that teachers at the same time attribute higher frequency of both, positive and negative types of social behavior, to students with good knowledge of sign language.

Key words: social competence, antisocial behavior, deaf and hard of hearing students, students without hearing impairments